

על מקומה של האגדה בלימוד הספרות

שיחה עם פרופ' אפרים חזן מן המחלקה לספרות עם ישראל באוניברסיטת בר אילן — מפקח מרכז להוראת הספרות בחינוך הממלכתי-דתי

פרופ' חזן, מה מקומו של העיון הספרותי בהוראת האגדה, או אם תרצה ננסח את השאלה ביתר-חדות — מדוע אי אפשר ללמד אגדה בשיעורי תלמוד דרך משל, בצורה ובדרך בה למדו מאות שנים מבלי להשתמש בניתוחים ספרותיים מודרניים?

ראוי להקדים הערה היסטורית. באופן מסורתי אנו רואים בכל לימוד של מקורות יהודיים עתיקים לימוד תורה (איני נכנס כאן לצד ההלכתי!) לימוד תורה הוא עניין שבקדושה, ובעבר, ומדובר על דורות רבים, לא נתנו הלומדים את הדעת לערכם הספרותי של מקורות אלה, אם כי יוצרי-האגדה עצמם שילבו במודע ושלא במודע, ערכים ספרותיים מן המעלה הראשונה. התפתחה ספרות שעסקה בעיקר בלשון, בתכנים ובהשקפות, והעיון הספרותי במובן המקובל היום נדחה הצידה. כך, פרשנים רבים בין אלו שאנו נוהגים לכנותם "הפרשנים הקלאסיים" ראו את מרכז מלאכתם בפרשנות לשונית ובתחום זה הגיעו להישגים יפים מאד, והתמקדו בעיסוק בתכנים ובהשקפות הנגזרות מהם. העיון הספרותי עלה באקראי, אם בכלל, ובכלים הספרותיים המקובלים לא נעזרו כמעט בכלל. דומה, שמצב זה המשיך לחלחל גם לדרכי הלימוד במערכת החינוך הממלכתי-דתי. והרי, לצערנו, גם לימוד האגדה והמדרש נעשים באקראי. וברוב המסגרות אין מקדישים להם שיעור לעצמם. דבר זה משפיע, כמובן, גם על דרך הלימוד והשיטות ללימוד.

ברצוני לציין שיש כאן טעות בתפיסה. אי אפשר להעמיק בהבנת התוכן ובגיבוש ההשקפה מבלי לקיים בד בבד ניתוח ספרותי מסודר שיחשוף אותם. לא תמיד התכנים ברורים ולא תמיד ההשקפות מונחות על פני השטח. העיון הספרותי חיוני כדי להעמיק בהם ולחשפם.

זאת ועוד, בצד הערכים הספרותיים הכלליים יש עניינים ספרותיים מיוחדים לאגדה, לדוגמה: הפתיחתא הפותחת דרשות רבות, וגם ביחס שבין פשוטו של מקרא למדרשו נוכל למצוא עניינים ספרותיים יחודיים. המיוחד לא יובן אלא על רקע הכללי, ומי שלא מודע לערכים ספרותיים כלליים ספק אם ירד לעומק העניינים המיוחדים לאגדה, ואין זה סוד שהעניינים הספרותיים של האגדה אינם זוכים להתייחסות יתירה — כמה מורים למקצועות קודש מסבירים לתלמידים מהי "פתיחתא"?

הדברים משכנעים במישור העקרוני ואני בטוח שאם נרחיב כדוגמאות מעבר להערות העקרוניות בשיחה קצרה שכזו ישתכנעו עוד ועוד, אבל יש כאן קושי מעצמו — איך נלמד אגדה, שכאמור המפגש העיקרי עימה נעשה במקצועות הקודש, בעזרת כלים ספרותיים שנלמדים במקצוע הספרות?

זו בעיה אמיתית המחייבת היערכות מתאימה. ראשית יש לפתח מודעות לחשיבות הכלים הספרותיים בקרב מורי מקצועות הקודש. שנית, יש ללמד אגדה ומדרש הן כלימוד עצמאי והן כחלק משיעורי הספרות גם בשיעורי הספרות עצמם. הציפייה היא ששיטות הלמידה הספרותיות יחלחו במשך הזמן ממקצוע הספרות אל מקצועות הקודש האחרים. התלמידים פשוט יתרגלו שאי אפשר "לעבוד" על קטע אגדה בלי ניתוח ספרותי. או אז תיווצר אווירה אוהדת לגישה הספרותית גם בשאר המסגרות ושאר תחומי הדעת.

אנו עוסקים כאן באופן עיקרי בשאלת חשיבות הכלים הספרותיים להבנת האגדה וממילא להוראתה. השאלה היא — האם האגדה חשובה גם להבנת הספרות והכוונה לספרות במובן הרחב הכולל? למותר לציין שיש לכך חשיבות רבה לגבי עבודתם של המורים לספרות, האם ירגישו עצמם כסוכני עזר להוראת מקצועות הקודש או שמא יראו תועלת בהוראת האגדה גם למקצוע שלהם?

לדעתי, ברור שכשם שיש צורך לאגדה בספרות יש צורך לספרות באגדה בראש ובראשונה משום ערכיה הספרותיים. אך גם משום שאי אפשר להבין את מהלך התפתחות הספרות העברית לדורותיה מבלי לקשור את יסודותיה אל אגדת חז"ל. מורי ורבי א. מירסקי הראה את הקשר העמוק בין התפתחות הפיוט על תכניו וצורותיו המגוונים לבין מדרשי חז"ל ואגדותיהם בספרו: "יסודי דורות הפיוט", ואם נדלג על מאות שנים הרי שהאגדה השפיעה רבות על הספרות העברית החדשה. אם מדובר בתכנים הרי שדבר זה ניתן לבדיקה קלה יחסית — פשוט אגדה בתכנים הספרותיים החדשים. ברם, באגדה נעשה גם כדי להשפיע על רוח הדברים, המקצב ומבנה המשפט כפי שהוכיח המפמ"ר הקודם פרופ' דב לנדאו בספרו: 'מסגנון למשמעות בסיפורי ש"י עגנון'. לאמיתו של דבר, לא תמצא הרבה פינות בספרות ללא השפעה גלויה או סמויה של הספרות העברית הקדומה.

כיצד רואה אתה את הוראת האגדה במסגרת מפגש רב תחומי? למעשה רמזתי לדברים קודם. המסגרת הרב תחומית (מקצועות קודש, ספרות, הסטוריה, אמנות) הינה מסגרת מצוינת להוראת האגדה. את תרומת הספרות לאגדה ולהפך הבהרתי בדבריי הקודמים. אשמח להיעזר גם במורים אחרים שיאירו את זוית הראיה שלהם לגבי האגדה ויחד נבחן את בניין האגדה. ניקח, למשל, נושא הקרוב אליך, לימודי ארץ-ישראל (או הנושא המרכזי השנה ובמיוחד בשנה זו), הרי לנו נושא מאין כמוהו הראוי לשיטה הרב-תחומית או מיקוד הלמידה כפי אנשי החינוך כיום, ובוודאי לאגדה ולפיוט מקום מרכזי בלימוד מעין זה.

בדברך, חרף קיצורם, אני יכול לזהות כמה כיווני מחשבה והצעות שאם נגדיר אותם בלשון עדינה ביותר ממגמות המתרוצצות בקירבנו אינך חושש שמא חידושיך לא יוכנו ולא ייקלטו?

ברצוני לומר חד משמעית שכל שקיטה על השמרים מובילה לניוון. כזה בוודאי איש אינו חפץ. ענייננו איפוא הוא בחשיבה מחדש, בראייה מגוונת ובכיוון אל 'מיקוד הלמידה' ואל ההסתכלות המלאה של ראייה סינופטית, בצד העיון המפורט ביצירה הכוודת. ובדבר זה ראויה להיות האגדה עטרה לראשה של הספרות ולהיפך, ולאחריה הפיוט והשירה מבלי להזניח, כמובן, את העניין הרב שיש לנו בספרות העברית החדשה, אך תמיד נחזור ונשאל את עצמנו "ולא תהא כוהנת כפונדקית"?

אני מבקש להודות לך על הזמן שהקדשת לנו. התרשה לי לסיים בטרם ניפרד ב"אם תרצו אין זו אגדה"!!